

MEMLÛKLER DEVRİNDE KULLANILAN MESKÛKÂTA BİR BAKIŞ

Altan Çetin*

Özet

Bu makalede, Memlûk Devleti'nin piyasalarında tedavülde olan meskûkât tetkik edilmiştir. Burada, Bahrî ve Burcî devirlerinde kullanılan paralar kaynakların imkân verdiği nispette incelenmiştir. Bunun yanında Memlûkler devrinde para konusundaki yolsuzluklar da konu edinilmiştir. Makalenin sonunda, Memlûkler devrinde Anadolu'da kullanılmaya başlayan Memlûk paraları da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ortaçağ, Mısır, Memlûkler, Para, İktisat,*

Abstract

A View on the Mameluke Coinages

In this article, the coinages of Mameluke are considered. In this connection, coins in the circulation of Bahri and Burci periods are elucidated based on the sources. In addition, monetary issue with the forgery in Mameluke period is discussed. Mameluke coins circulated in Anatolia were researched at the end of the article.

Key words: *Mediavel Age, Egypt, Mameluks, Coin, Economy*

“Tebanın senin üzerinde üç hakkı vardır; bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme. Bunlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru.”¹

İktisadî bir değişim aracı ve değer olarak para, zamanla tarihî ve sosyolojik anlamlar da kazanmıştır. Bu yönüyle para, iktisadî bir değer ifade etmesinin yanında tarihî açıdan da bir bilgi kaynağı ve belge olma özelliği de gösterir. Bu bakımdan para, devletlerin iktisadi olduğu kadar siyasî durumu hakkında da bilgi verir ki bir cephesiyle manevi öteki cephesiyle maddi bir hakimiyet ve hükümdarlık sembolüdür. Para vasıtasıyla, hükümdarın ünvan ve lakaplarını ve zamanın ekonomik durumunu öğrenmek mümkün olur. Öte yandan para, hükümdarın siyasî vaziyetini, yani müstakil

* Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi.

¹ Yusuf Hâs Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Ankara, 1998, 399.

veya tâbi bir hükümdar olup olmadığını tespit bakımından da önemli bir belge sayılmaktadır.² Bir devlet için para bir temsil unsuru, itibar vesilesi, hakimiyet alâmeti, iktisadi güç ve varlık sembolüdür.

Ortaçağ devlet ve iktisat hayatında önemli bir unsur olan para, medenî hayatın unsurları içinde bulunan ekonomik bir değerdir. Aynı mübadele ile tedvir edilemeyecek kadar gelişmiş ve organize devlet ve iktisat yapısının idamesi için daha sembolik ancak işlerliği olan her yerde geçen bir değer olarak para önemli bir unsur olmuştur. Ödemelerinde ve iktisadî tebadülde basit mal mübadelesinin ötesinde bir hacme ulaşmış medeni yapının vazgeçilemez bir parçası olmuştur. İslâm müellifleri paranın üç fonksiyonunu vurgularlar; mübadele aracı olarak para; bütün mal ve hizmetlerin değer ölçüsü olarak para ve gelecekteki işlemler için değer rezervi olarak para.³

Bilinen ilk İslâmî para 691-2 senesinde Emevi halifesi Abdülmelik tarafından darp edilmiştir.⁴ İslâm aleminde yapıldığı madene ve ifade ettiği değere göre çeşitli paralar kullanılmıştır: Dinâr, dirhem ve fels. **Dinâr** kelimesi Grek-latin kökenli denarius'dan (aureus) Arapçaya geçmiş ve İslâm dünyasında genel olarak altın para karşılığında kullanılmıştır. İslâmiyetten önce Araplar tarafından bilinen ve kullanılan Bizans dinârı; İslâm'ın doğuşu ve yayılışı sırasında bir süre daha tedavülde kaldı. Ağırlığı 4.25/4.65gr. veya orta büyüklükteki 72 arpa tanesinden (1 tane/habbe arpa; 0.059gr. altına eşittir.) ibarettir.⁵ Halife Abdülmelik b. Mervan tarafından basılan bilinen en eski dinâr 696 tarihlidir.⁶

Dirhem, Grek asıllı Drahmi kelimesinden gelmektedir. Eski Yunan devletiyle ticarî ilişkiler sırasında drahmi kelimesi önce Farsça'ya sonra Arapça'ya geçmiştir. 7/10 Dinâr ve 2.975 gr. veya 6 devânîk, 2/5.5 arpa tanesi (orta boy) ağırlığında olan gümüş paradır. Abdülmelik b. Mervan tarafından İslâmî ibarelerle basılan eldeki en eski dirhemler 693-694-695 yıllarından kalmadır.⁷ 10 dirhem 1 Dinâr'a eşittir.⁸

² Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarlarının Aldıkları ve Kullandıkları Hakimiyet ve Hükümdarlık Sembolleri", *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyet Semineri Bildirileri*, Konya, 1994, 151.

³ A. Mirahor, "İslâm Alimleri ve İktisadî Düşünce", *İktisad Risaleleri* (Der. Mustafa Özel), İstanbul, 1994, 90.

⁴ İbn Tagrıberdî, Ebû el-Mehâsin Cemal ed-Dîn Yûsuf, *en-Nucûm ez-Zâhire fi Mulûk Mısr ve el-Kahire*, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), c.1-2, Kahire, 1963, 176-178.

⁵ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkh el-İslâmî ve Edilletuhu*, Dimaşk, 1989, 76-77; William Popper, *Egypt and Syria Under the Circassian Sultans*, Berkeley and Los Angeles, 1957, 45.

⁶ Halil Sahillioğlu, "Dinâr", *TDV.İ.A.* c. 9, İstanbul, 1994, 352; E.V. Zambaur, "Dinâr", *İ.A.*, c.3, İstanbul, 1945, 591-92; Andrew Ehrenkreutz, "Studies in the Monetary History of the Near East in the Middle Ages", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, II, (1959), 128-135.

⁷ Zuhaylî, a.g.e., 77; Popper, a.g.e., 51.

⁸ Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *TDV.İ.A.*, c.9, İstanbul, 1994, 369-370; E. V. Zambaur, "Dirhem", *İ.A.*, c.3, İstanbul, 1945, 594.

Fels, İslâmî devirde bakır sikkelere verilen addır. Latince follis'ten gelmiş olan fels “akçe, para, mangır” anlamına gelir. Çoğulu fülûs olup ağırlık ve büyüklükleri hesaba katılmaksızın bakır ve bronz sikkeler hakkında kullanılır. Halk dilinde bakır sikkelere, kırmızı olduğu için “fülûs-ı ahmer” denilirdi. Bilinen en eski fels 638 tarihlidir ve Şam'da darp olunmuştur. Diğer bir tarihlemeyle ise belirli bir ölçü esas alınarak basılan ilk bakır sikke 706 tarihlidir.⁹ Fels mutlak kıymetli bir sikke olarak değil, kesirleri tamamlayan bir para olarak kabul edilmiştir. Fels darbı hükümdarlık hukukundan sayılmadığı için, valiler ile mahalli makamlar bu hususta tamamıyla serbesttiler. Bundan dolayı felsin kıymet, vezin ve tipi basıldığı şehre göre değişirdi. Bunun için her yerde tedavül etmezdi. Muayyen bir miktarda fels tartmak için 1, 2, 3, 4-30 harrube kırat ve hatta daha yüksek cam vezinler kullanılırdı.¹⁰ Geleneğin kabul ettiği ağırlık ise bir fels 0.03 gr. gümüşe eşittir şeklindedir.¹¹ Bu devirlerde altın ve gümüş paraların değeri kendi içerisinde (zatî) olup, esas itibarıyla içerdikleri değerli maddenin oranına dayanıyordu. Para değeriyle her bir oynamanın etkisi, süratli bir şekilde alış-veriş işlerinin karmaşılaşmasına sebep oluyordu.¹²

Memlûkler Devri Mısır Paraları

Mısır'da fethinden itibaren muhtelif paralar kullanılmıştır. Tolunoğulları devrinde, Emîr Ebû el-Abbâs zamanında Mısır'da **ed-dinâr et-Tolunî** denilen dinârlar bastırılmıştı.¹³ Fatimî halifeleri de kendi adlarına paralar bastırılmışlardı.¹⁴ Fatimîleri takiben Eyyûbiler de kendi adlarına para darp etmişlerdi.¹⁵ Sultan Selâh ed-Dîn yeni para (dinâr) bastırması.¹⁶ Ancak bunlar Haçlı Seferleri sebebiyle bozulan malf durumdan ötürü yarısı gümüş, yarısı bakır dirhemlerdi. Daha sonraları el-Melik el-Kâmil 1225 senesinde kendi adıyla anılan dirhemler (**ed-derâhim el-Kâmilîyye**¹⁷) bastırması. Bunun 3/2 gümüş ve 3/1 bakır idi. Bu dirhemlerin ağırlığı 24 kırat idi. Memlûk Devleti kurulduğu sırada Mısır ve Şam'da bu paralar kullanılmaktaydı.¹⁸ Bu

⁹ İbrahim Artuk, “Fels”, *TDV.İ.A.*, c.12, Ankara, 1995, 309-310.

¹⁰ Artuk, a.g.m., 309-301; Zambaur, a.g.m., 539.

¹¹ Zuhaylî, a.g.e., 77.

¹² Abdulaziz ed-Durî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, İstanbul, 1991, 126.

¹³ el-Makrizî, Takiyy ed-Dîn Ahmed b. Ali “en-Nukûd el-Kadime ve el-İslâmiyye”, (Ter. İbrahim Artuk), *Belleten*, XVII/67, 1963, 383; Stanley Lane-Poole, *Arabic Coins*, Cairo, 1984, 133-141; K. Y. Koprman, “Tolunoğulları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c.6, İstanbul, 1990, 73; N. Özkuyumcu, “Tolunoğulları”, *Türkler*, Ankara, 2002, 33.

¹⁴ Bkz. Mâyisse Mahmûd Davud, *el-Meskûkât el-Fâtimîyye*, Kahire, Tarihsiz.

¹⁵ Ramazan Şeşen, “Eyyûbiler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c.6, İstanbul, 1990, 401-404.

¹⁶ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul, 1987, 297-302

¹⁷ Ebû el-Abbâs Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî, *Subh el-'Aşâ fi Sinâ'at el-İnşâ*, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), c.4, Beyrut, 1988, 280-281.

¹⁸ Memlûkler devri paraları genel listesi için bakınız; P. Balog, “The Coinage of the Mamluk Sultans: Additions and corrections”, *American Numismatic Society Museum Notes*, 16, 1970, 113-171; Poole, a.g.e., 239-278.

paralar Memlûk Sultanı Baybars devrine kadar kullanılmıştı.¹⁹ Sultan Baybars zamanında **ed-derâhim ez-Zâhiriyyeler** kullanılmaktaydı.²⁰ Para konusunda Memlûk Devletinde zaman zaman sıkıntılar da yaşanmıştır. el-Melik en-Nâsır Muhammed devrinde Dımaşk'ta **kırtas (=karatis)** denilen bakır paralar tedavülde idi. 1 kırtasın 6 fulûsa ve 1dirhem 24 kırtasa denk geldiği görülmektedir. Melik en-Nâsır Muhammed bu kırtasları iptal etmiş ve 1 dirhem 43 fils ayarında Mısır'da tedavülde olan para cinsinden fulûs bastırmıştı. **el-Fulûs el-hiffaf el-karâtis** denilen bu paralar Kahire'ye getirtilerek kullanılan fulûsa katılıp yeniden darp olunmuştu. Seyf ed-Dîn Haccf zamanından dinâr basılmıştır (1346). Ancak daha sonraları Mısır'da el-Eşref Şaban (1362-1376) ya da el-Eşref Barsbay (1421-1438) zamanında bütün Önasya'da Dinâr'ın yerine geçen Eşrefî (3.47gr) adlı bir altın sikke basılmıştır.²¹

Kaynaklarda Memlûk Devleti'nde paralar ile ilgili bilgiler, Burcfler devrinde iktisadî durumdaki dalgalanmalara bağlı olarak artmaktadır. İktisattaki hareketlilik parayı etkilememiş ve bu durum kaynaklara aksetmiştir. ez-Zâhir Berkuk, 1387 yılında aldığı mali tedbirlere bağlı olarak kendi adıyla anılan paralar bastırmış²² idiye de, Timur felaketi ülkeyi iktisadî bakımdan da tahrip ettiğiinden, 1403 yılında oğlu Ferec yeniden düzenleme yapmak mecburiyetinde kalmıştı.²³ Bu dönemde **ed-derâhim ez-Zâhiriyyeler** darp olunmuştur. Bunun dışında Sultan Berkuk, **el-fulûs el-cudûd** denilen paraları bastırmış ve bunlar bir hayli geçerli olmuştu. Ancak Sultan Ferec zamanında yerli paraların değeri çok düşmüş, para mal gibi satılır olmuş ve **ed-dinâr el-Efranti** denilen yabancı paralar revac bulmuştur. Neredeyse İslâm dinârı kaybolmuştu. Piyasada altın olarak üç para vardı. Çok az bulunan **herce** denilen para, çok kullanılan **efrantiler** ve **es-Salimî** denilen Üstadâr Emîr Yelboğa es-Salimî'nin bastırıldığı paralar ve Sultan

¹⁹ Abbâs, Fevzî Hamîd, *el-Hayat el-İktisadiyye fi Mısır el-Ulyâ Hilal Asr el-Memlûkî*, Ayn-ı Şems Ünü., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahire, 1982, 207; Said Abdulfettâh Âşûr, *el-'Asr el-Memlûkî fi Mısır ve eş-Şâm*, Kahire, 1994, 313.

²⁰ İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, c.7, 153.

²¹ el-Makrizî, *Kitâb es-Sulûk li Marifet-i Duvel el- Mulûk*, (Tah. M. Mustafa Ziyade- Said Abdulfettah Âşûr), c.2, k.1, Kahire, 1934-1958, 205; Zambaur, a.g.m., 592.

²² "Sultan Berkuk, 1387 senesinde, Emîr Çerkes el-Halif'ye kendi ismiyle yeni paralar bastırmasını emretmişti.", Nâsır ed-Dîn Muhammed b. Abdurrahim b. el-Furat, *Tarih İbn el-Furat*, (Tah. Kostantin Zurayk), c.9, k.1, Beyrut, 1939,1942, 6; Popper, a.g.e., 55.

²³ Jere L. Bacharach , "Circassian Monetary Policy; Silver" , *The Numismatic Chronicle* (7. seri), 11, (1971), 267-270; Abbas, a.g.e., 208; Yûzbekî, a.g.e., 102; "Burcfler Memlûklerin başlangıcından itibaren Timur istilası sonucu başlayan yağma ve tahrip, ardından başlayan yokluk ve pahalılık, devam eden neticesiz savaşlar silsilesi; bu seferlerde silah, erzak, hayvan vb. dışında, sadece para olarak bir milyon dinâr'a yakın para sarf edilmekteydi ki bu mali ve iktisadi istikrarsızlığa neden olmuştu. Bu durum paranın değeri üzerinde de etkili olmuş ve bir zamanlar 20 dirhem olan 1 miskal altın 240 dirheme kadar çıkmıştı." Kâzım Yaşar Kopruman, "al-Malik Muayyad Şeyh al-Mahmudi Devrinde(1412-1421) Mısır'ın Mali ve İktisadi Durumuna Umumi Bir Bakış", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11,1980-1981, 154-155.

Ferec'in bastırıldığı **ed-denânir en-nâsiriyyeler** basılmıştır.²⁴ Sultan Ferec döneminde **el-ifranti** 28 dirhem ve **ed-dinâr el-herce/ez-zeheb el-herce**²⁵ 30 dirhem idi.²⁶ Bu devirde **ed-dinâr el-mahtûm** ve **ed-dinâr el-müşahhas**²⁷ denilen paralar ki bunlar **ifrenci** ya da **ifranti** denilen paralar idi, kullanılmaktaydı.²⁸ el-Makrizî bu dönemde tedavülde olan meskûkât için şu kaydı da düşmüştür. Mısır'da altın ve fels denilen bakır paraların kullanıldığını ve üç çeşit altın bulunduğunu yazmaktadır. Birincisi **ez-zeheb el-Herce**: Bu bilinen halis karışmamış İslâmî altındır. İkincisi **el-ifranti, el-iflorî, el-Bundukî, ed-Dukat** denilen frank ülkelerinden gelen altın paralardı. Bunlar halk arasında revaç bulmuş ve kullanılmalarına izin verilmişti. Üçüncüsü **ez-zeheb en-Nâsirî** idi. Bu para el-Melik en-Nâsir Ferec devrinde basılmıştı.²⁹ O, bu devirde değişik vezinlerde felslerin bulunduğunu kaydetmiştir.³⁰ **Dirhem Kamilîler** de bu dönemde tedavülde idi.³¹ Fulûs tedavüldeki diğer bir para idi.

1415 yılında Sultan el-Müeyyed Şeyh, **ed-derâhim el-müeyyedîyye** isimli dinâr ve dirhemlerin basılmasını emretmişti.³² Şeyh el-Müeyyed devrinde de Mısır çarşılarında **el-eflurî, el-ifranti** denen yabancı paralar tedavülde idi. Bu paralar cari olan fulûstan daha değerli ve muteberdi.³³ Bu devirde **Herce** denilen bahsi geçen ve fakat çok az kullanılan para da bulunmaktaydı.³⁴ Aynı dönemde **ed-derâhim el-Bundukiyyeler** de rağbet görmekte ve halk arasında tedavül etmekteydi.³⁵ Sultan el-Müeyyed Şeyh devrinde küçüğü 7 kırat büyüğü 14 kırat olan dirhemler basılmıştı. **el-Bundukiyyeler** ise 15 kırat idi.³⁶ Bu arada 1415 senesinde Kahire'de **nâsirîyye**

²⁴ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, k.2, 943; İbn Tagrıberdi, *Nucûm*, c.13, 186; İbn Hacer Askalanî, *İnbâ el-Gumr bi-Ebnâ el-Ömr fi et-Tarih*, (Tah. Muhammed Abdulmuid Han), c.2, Beyrut, 1986, 257, c.7, 19.

²⁵ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.3, k.3, 1111.

²⁶ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.3, k.3, 967.

²⁷ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.3, k.3, 1104; İbn Tagrıberdi, *en-Nucûm*, c.12, 231; Hatib el-Cevherî Ali b. Davud es-Sayrafi, *Nuzhet en-Nufûs ve el-Ebdân fi Tevarih ez-Zeman*, (Tah. Hasan Habeşi), c.2, Kahire, 1971, 178.

²⁸ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.3, k.3, 1076.

²⁹ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, k.1, 304-306.

³⁰ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, k.1, 306.

³¹ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, k.1, 27.

³² İbn Hacer, *İnbâ el-Gumr*, c.7, 148; el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, K1, 288; Koprman, a.g.m., 160-161; "İbn İyâs bu paraların basılma emrinin veriliş tarihini 816h./1413h. olarak kaydetmiştir.", İbn İyâs, Zeyn ed-Dîn Muhammed b. Ahmed, *Bedâi ez-Zuhûr fi Vekâi ed-Duhûr*, (Tah. Muhammed Mustafa), c.2, Kahire, 1982, 11.

³³ İbn Hacer, *İnbâ el-Gumr*, c.7, 211, 224, 324, 391.

³⁴ İbn Hacer, *İnbâ el-Gumr*, c.7, 391; el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.3, K2, 916; es-Sayrafi, *Nuzhet en-Nufûs*, c.2, 166; "Herc çoğulu hercedir. Bu bir çeşit dinâr idi. Özellikle bilezik, kolye gibi eşyada süs olarak kullanılıyordu. Çevresinde ya da ortasında delik bulunuyordu.", Said Abdulfettah 'Aşûr, *el-Asr el-Memaliki fi Mısır ve es-Şam*, (3. Baskı), Kahire, 1994, 467.

³⁵ İbn Hacer, *İnbâ el-Gumr*, c.7, 149; el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, k.1, 288.

³⁶ İbn Hacer, *İnbâ el-Gumr*, c.7, 167.

dinârları (denânîr en-Nâsîrîyye)'nin kullanılması yasaklanmıştı.³⁷ Bu paralar Eşref Aynal zamanında kaldırılmalarına kadar tedavülde kalmışlardır.³⁸ Bu dönemde Emîr Nevruz tarafından bastırılmış olan **ed-derâhim en-nevrûzîyyeler** de tedavüldeydi.³⁹

15. asırda yavaş yavaş altın ve gümüş paralar adeta piyasadan elini eteğini çekmiş, bakır paralar (**fels**) devri başlamıştı.⁴⁰ 1423 senesine ait kayıtlarda fulûsların has ve mahlut olmak üzere iki nevinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Hâs fulûsları her rıtlı 7 dirhem ve mahlut fulûsların her rıtlı 5 dirhem idi. Bu durum alışverişlerde karışıklık, anlaşmazlık ve münakaşalara sebep olunca mahlut fulûslar kaldırılmış ve **el-fulûs el-munat** denilen fulûslar 9 dirheme eşit olarak piyasaya sürülmüş ve alış-veriş işleri bu sayede düzene girmişti.⁴¹ Gerçekten 15. asırda Mısır ve Suriye limanlarına batılı gemilerin daha az değerli maden getirdikleri görülmektedir. Bu suretle Mısır'daki kıymetli maden darlığı ciddi bir buhrana sebep olmuştu.⁴² Ondördüncü asrın son yarısında Mısır'da başlayan bu gümüş para buhranı, İlhanlıların sukutu ile canlanan ve bu devletin yerinde teşekkül eden hanlık ve beyliklerin hiçbirisinde bu kadar kuvvetle görülmemiştir.⁴³ Mısır Memlûkleri Devleti son bulana kadar para rejimindeki sıkıntılar ve istikrarsızlığın doğurduğu zorluklar bir türlü düzelmemişti.⁴⁴ Bunun yanında Memlûk topraklarında tedavül eden Avrupa altınları⁴⁵, vezni, ayarı ve basımındaki özen sebebiyle çok rağbette idi. el-Makrizî, muhtelif adlarla anılan bu Avrupa paralarının 1388'den itibaren Mısır'da görüldüğünü yazıyorsa da⁴⁶ Leonardo Frescobaldi 1384'de Kahire'de **dukat** altını bulmuştu. Diloti de onu desteklemektedir. Bu paralar Kahire, Dımaşk, Anadolu, Irak ve Yemen'e kadar yayılmış olup Memlûk paraları onunla yarışacak güçte değildi.⁴⁷ Bu paralar 3.5 gram ağırlığında idi.⁴⁸

Şeyh Müeyyed ve Barsbay gibi sultanlar bu yabancı paranın kullanılmaması ve İslâm paralarının tedavülü için tedbirler almış, yasaklar çıkartmış, yeni paralar bastırılmışlar ve yabancı paraların dökümhanelere getirilmesi gibi taleplerde bulunmuşlar

³⁷ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, k.1, 312.

³⁸ İbn İyâs, *Bedâi*, c.2, 11.

³⁹ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, k.1, 288; Popper, a.g.e., 55.

⁴⁰ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, k.2, 942; İsmail Yiğit, "Memlûkler", *Siyasî, Dini, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, c.7, İstanbul, 1991, 240.

⁴¹ İbn Hacer, *İnbâ el-Gumr*, c.8, 4.

⁴² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, c.1, İstanbul, 1995, 353.

⁴³ Zeki Velidi Toğan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, c.1, S.1-42, 1931, 13.

⁴⁴ Akdağ, a.g.e., c.1, 353.

⁴⁵ Abbas, a.g.e., 146; Kopruman, a.g.m., 1980, 159.

⁴⁶ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, k.1, 305.

⁴⁷ Eliyahu Asthor, *Levant Trade in The Later Middle Ages*, U.S.A, 1983, 138; Jere L. Bacharach, "The Ducat in Fourteenth Century Egypt", *Res Orientales*, Vol 6, Itineaires d'orient hommages a Claude Cahen, texter veuns por. R. Curiel et R. Gyselen, Bures-sur-Yvette, 1994, 96; 'Aşûr, a.g.e., 315.

⁴⁸ Popper, a.g.e., 45.

ve bu paranın etkinliğini azaltmaya çalışmışlardır.⁴⁹ Sultan Barsbay, **ed-denânir el-Eşrefiyye** denilen paraların kullanılması ve **ifrantilerin dâr ed-darb**'a getirilmesini istemişti,⁵⁰ Sultan, Batı'da basılmış olan (**darb el-ifrenc**) paraların muameleden kaldırılmalarını emretmiş ve yeni paralar bastırmıştı. **el-Eşrefiyye el-Barsbayhiyye**⁵¹ denilen bu paralar üzerine ismini yazdırmış ve bu paralar saf altından basılmıştı. Bu devirde bahsedilen Venedik altınlarının (**ez-zeheb el-Benâdika**) eritilmesi emri verilmişti. Bu devirde alınan tedbirlerle **el-ifranti el-Benâdikalar** çok azalmıştı.⁵²

Sultan Barsbay döneminde **el-Bundukîyye, el-Karamaniyye, el-Lenkîyye**'lerin kullanılmasını da yasaklamıştı.⁵³ 1426 senesinde Sultan Barsbay, **ed-denânir el-Bundukiyye**'lerle alış verişin durması ve **el-eflûriyye** ve basılan **el-Eşrefiyyelerin** tedavülde kalmasını emretti. **Bundukiyyelerle** muamele yapılmaması istendi.⁵⁴ 1428 senesinde **Benâdikalar** muameleden kaldırılmış ve **Eşrefiyyeler** basılmıştı. **ed-denânir el-Eşrefiyyeler** basılınca **ed-derâhim el-Bundukîyye, el-Lenkîyye** ve **iflûriyyelerle** muameleyle son verilmişti. 1431 senesinde, **el-Lenkîyye** denilen gümüş paraların kullanılması yasaklanmış ve yerine **el-Eşrefî** dinârları kaim olmuştu.⁵⁵ Bu **Eşrefiyye** paraları vezin olarak **ifrantilere** eşit olarak basılmıştı.⁵⁶ **ez-Zeheb el-Müşahhas** denilen **ifrantinin** iptal edilmesinin sebebi kaynağın ifadesiyle; yabancı ülkede basılan bu paraların üzerinde Şeriat-ı Muhammediyye'ye mugayir şiar bulunması idi. Bunun yerine İslâmî unsurun bulunduğu **es-Sikke el-İslâmiyye**'nin ikame edilmesi istenmiştir. Bu paraların pazarları istila edip geçerli para haline gelmesi ve bunun ekonomiye olumsuz tesirleri ise görünen sebebinden çok daha önemlidir. Bu para Mısır, Şam, Anadolu, Hicaz, Yemen gibi yerlerde en muteber ve aranan para durumunda idi.⁵⁷ Kaynakların verdiği bilgilere göre Sultan Barsbay devrinde, **ed-derâhim el-Eşrefiyyeler** dışında Frank ülkesinde basılan **el-Bundukîyye**, Anadolu'da bulunan Karamanoğulları tarafından basılan **el-Karamanîyye**, Acem ülkesinde basılan **el-Lenkîyye**, Kıbrıs'ta basılan **el-Kıbrısîyye**, Şeyh Müeyyed devrinde basılan **Müeyyediyye** ile kalp para mahiyetindeki **Zağliyyeler** ve mağşuş paralar tedavüldeki diğer dirhemlerdi.⁵⁸

Bu devirde **Sâlihîyye, Osmânîyye, Hicâzîyye, Tekruriyye** gibi paralar da piyasada bulunmaktaydı.⁵⁹ 1429 senesinde **el-Eşrefiyye** dışında bir paranın kullanılmaması istenmişti. Diğer paraların ise **dâr ed-darb**'a getirilerek **el-**

⁴⁹ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, K2, 709.

⁵⁰ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, K2, 710.

⁵¹ İbn İyâs, *Bedâi*, c.2, 189.

⁵² İbn İyâs, *Bedâi*, c.2, 104.

⁵³ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, K2, 805. Hatib el-Cevherî Ali b. Davud es-Sayrafi, *Nuzhet en-Nufûs ve el-Ebdân fi Tevârih ez-Zeman*, (Tah. Hasan Habeşi), c.3, Kahire, 1974, 147.

⁵⁴ İbn Hacer, *İnbâ el-Gumr*, c.8, 95.

⁵⁵ İbn Hacer, *İnbâ el-Gumr*, c.8, 139, 151,229; İbn Tagrıberdî, *en-Nucûm*, c.14, 185.

⁵⁶ İbn Tagrıberdî, *en-Nucûm*, c.14, 119.

⁵⁷ İbn Tagrıberdî, *en-Nucûm*, c.14, 119.

⁵⁸ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, k.2, 852; es-Sayrafi, *Nuzhet en-Nufûs*, c.3, 217.

⁵⁹ es-Sayrafi, *Nuzhet en-Nufûs*, c.3, 24.

Eşrefiyyelerle değiştirilmesi istenmişti. Bu istenen paralar saf olmayan içlerinde bakır karışmış olan paralardı. Bu devirde saf olarak bulunan **el-Eşrefiyyeler**, **el-Müeyyediyyeler** ve **Bundukiyyeler** kullanılmaya devam edilmişti.⁶⁰ Bu uygulamalarla bir nebze olsun piyasadaki **İflorilerin** azalmasını sağlamıştı.⁶¹ 1441 senesinde Sultan ez-Zâhir Çakmak devrinde artık **el-Eşrefiyyelerin** kullanılmaması istenmiş ve **ed-derâhim ez-Zâhiriyye el-Çakmakîyyeler** basılmıştır.⁶² Memlûk Devleti'nde Sultan Çakmak'tan sonra tahta geçen el-Melik el-Mansûr Osman devrinde **ed-dinâr el-Mansûrî** denilen paralar basılmış ve Aynal devrinde bu paralarla muamelenin bırakılıp **Eşrefiyyelerin** kullanılması istenmişti.⁶³

15. yüzyıl başlarından itibaren ülkedeki siyasi istikrarsızlığa paralel olarak bozulan iktisadi durum sebebiyle ve esasen altın ve gümüş bakımından fakir olan Mısır'ın bu madenlerin Avrupa'dan kafi miktarda gelmemesi sebebiyle mecburen bakır paraya (**fels**) kaydığını ve bu asrın "bakır devri" diye isimlendirildiği görülmektedir. Fiyatı düşük nesnelere satın almak için altın ve gümüş dışında daha değersiz madenlerden sikke kesmek zaruri idiye de yine de muamelede dinâr ve dirhem tabirleri kullanılıyor; ancak bunlar itibari değerden başka bir şey ifade etmiyordu. Hatta bakırdan kesilen sikkeye (**fels**) "dirhem" denildiği gibi, bakır katlığı sebebiyle demirden kesilen sikkeler için de aynı ad kullanılıyordu.⁶⁴

Memlûkler devrinde paranın iktisada bağlı olarak herc ü merc olan tarlasında bir takım ayrıkt otları da bitmiştir. Bu devirde kalp paralar basılmış ve bu paralara **ez-zağl** veya **ez-zağliyye** denilmiştir. Muhtelif devirlerde bu kalp ya da değeri düşük paralar piyasada bulunmuştur.⁶⁵ Devlet bu sahte paralardan kurtulmanın muhtelif yollarını denemiştir. Ancak zaafiyetin fitrat hâline geldiği bir bünyeden bu buhranı söküp atmak pek de mümkün olamamıştır. **ez-Zağliyye** denilen bu kalp paralara karşı üzerinde **dâr ed-darb**'ta basıldığına ve sultanın alâmeti olan **Bukca** denilen işaretin nakşedildiği paraların kullanılması istenmişse de vezni hafif olan **ez-zağliyye** fulûsları kullanılmaya devam etmiştir. Mamafih bu paraların üzerine de **Bakca** denilen alamet nakş olunmakta idi. Bu paralardan kurtulmak maksadıyla iki dirhem ve yarım rıtl'a alınacağı ilan edildiyse de bu da pek işe yaramamıştır. el-Melik en-Nâsır devrine ait olan bu bilgiler mükerreren yaşanmıştır. el-Melik en-Nâsır Muhammed devrinde 80000 rıtl para

⁶⁰ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, k.2, 853.

⁶¹ es-Sayrafi, *Nuzhet en-Nüfûs*, c.3, 218.

⁶² İbn Tagrıberdî, *en-Nucûm*, c.15, 101.

⁶³ İbn Tagrıberdî, *Havâdis ed-Duhûr fi Medâ el-Eyyâm ve eş-Şuhûr*, (Tah. M. Kemâl ed-Dîn İzz ed-Dîn), c.2, Beyrut, 1990, 441-442.

⁶⁴ Jere L. Bacharach, "Circassian Monetary Policy; Copper", *Journal of Economic and Social History of Orient*, c.19, k.1, 1976, 13-14; Jere L. Bacharach, "Foreign Coins, Forgers and Forgerier Fifteenth Century Egypt", *Actes du 8 Congres Interational de Numismatique*, (eds. H.A. Cahen and G. Lerder), New York and Washington, September 1973, Association International des numismates professionnels publication, No, 4, Paris, 1976, 502; el-Makrizî, *en-Nukûd*, 386.

⁶⁵ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, k.1, 165.

basıldığı da bilgilerimiz arasındadır.⁶⁶ Sultan el-Melik en-Nâsır Bedr ed-Dîn Ebû Mealf el-Hasan devrinde, 1349 senesinde, fulûs'a kurşun ve sarı bakır karıştırılarak basılan kalp paralar sebebiyle Kahire ve Mısır'da alış veriş duraklamış ve bir çok han kapanmıştı. Halka, üzerinde sikke bulunmayan paraları kullanmamaları ve kurşun ve sarı bakırları iade etmeleri istenmişse de hal olduğu üzere devam etmişti.⁶⁷

Devlet kalp para basanları yakalayınca en ağır şekilde cezalandırıyordu. el-Müeyyediyye medresesinde bulunan ehl-i tasavvuftan bir kişide **zağl** aletleri (kalp para basma) yakalanınca; Sultan bu zatın elinin kesilmesini emretmiş ayrıca dövülerek hapse atılmıştı.⁶⁸ 1392 senesinde İskenderiye'de basılan düşük vezinli fulûslar fiyatların yükselmesi ve piyasadaki mal miktarında daralmaya yol açmıştır.⁶⁹ 1427 senesinde Barsbay devrinde **zağl** işiyle uğraşan Nâsır ed-Dîn Muhammed b. el-Ayazâfi ve adamları yakalanarak cezalandırılmıştır.⁷⁰ Vezir Nâsır ed-Dîn Muhammed eş-Şeyhî'nin yanında **zağl** ile uğraşan kimseler ortaya çıkınca görevinden azl edilmişti.⁷¹ 1455 senesi Ramazanında sahte para (**zağliyye**) irtikabı işleyen on kişi yakalanmıştı. Bunların hepsinin ortadan ikiye bölünerek (**tavsît**) öldürülme cezasına çarptırıldıkları görülmektedir.⁷² 1460 senesinde Sultan Aynal devrinde **ez-zağliyye** suçunu işleyenlere ortadan ikiye bölünerek öldürülme cezası verilmişti. Bu devirde alınan tedbirlerle gümüşün durumu iyileşmişti.⁷³ 1484 senesinde Sultan Kayıtbay Miskâl isimli **re's en-nevbe es-sikâ** görevinde olan tavâşinin Mekke'ye sürülmesini emretmişti. Bu durumun sebebi Sultanın bu kişinin mağşûş dirhemler (**derâhim mağşûşe**) bastığını öğrenmiş olmasıdır. Bu kişiyle beraber el-Atâbek Özbek'in memlûklerinden Temürboğa isimli bir kişi de yakalanmıştı. Miskâl'in evinde sahte para (**ed-derâhim ez-zağl**) basımında kullanılan bir alet de (**alet ed-darb**) bulunmuştu. Sultan önceleri bunların ellerini kestirmeye niyetlenmişse de daha sonra onları bağışlamış, Miskâl es-Sâkî sürülmüş ve Temürboğa hapsedilmiş ve ölene kadar burada kalmıştır.⁷⁴ 1495 Cumade'l-Ulâsında Sultan Kayıtbay sahte para basan sekiz kişinin ellerinin kesilmesini emretmişti. Bunlar arasında seksen yaşını aşmış bir kişi de bulunmaktaydı. Bunlar Sultanın emri uyarınca

⁶⁶ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.2, k.1, 205-206, 253; Bkz., Bacharach, "Foreign Coins, Forgers and Forgeries Fifteenth Century Egypt", *Actes du 8. Congres International de Numismatique*, (eds. H.A. Cahen and G. Lerder), New York and Washington, September 1973, Association International des Numismates Professionnels Publication, No, 4, Paris, 1976.

⁶⁷ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.2, k.3, 771.

⁶⁸ İbn Hacer, *İnbâ el-Gumr*, c.8, 42.

⁶⁹ İbn Hacer, *İnbâ el-Gumr*, c.3, 123; "Paramın ayarındaki her türlü değişme ya da oynama piyasaları hemen etkiliyor, halkın alım gücü bu sebeple azalıyor ve ekonomi de durgunluk yaşanmaya başlıyordu.", el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.3, k.2, 454, 774.

⁷⁰ es-Sayrafi, *Nuzhet en-Nufûs*, c.3, 116.

⁷¹ Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, *en-Nehc es-Sedid ve ed-Dürr el-Ferid fima ba'd Tarih İbn Amid*, (Tah. E. Blochet), c.3, Belçika, 1983, 108.

⁷² İbn İyâs, *Bedât*, c.2, 335.

⁷³ İbn İyâs, *Bedât*, c.2, 368.

⁷⁴ İbn İyâs, *Bedât*, c.3, 211.

elleri kesilerek Kahire'de teşhir edilmiştir.⁷⁵ Sultan el-Gûrî devrinde **zağl** işiyle uğraşanlar yakalandıklarında eşek üzerinde götürüldükleri sırada meşailiye denilen görevliler münâdi olarak durumu ilan ediyorlardı.⁷⁶

1505 senesinde Sultan el-Gûrî devrinde el-Etrâk'tan ve tasavvuf ehlinde olan eş-Şeyh Santabay adlı Sunguriyye medresesinde kalan kişi sahte dirhem ve dinârlar (**ed-derâhim ve ed-denânir ez-zağl**) bastığı gerekçesiyle Sultana ihbar edilmişti. Bu durum üzerine Sultanın bu kişiye karşı olan tavrı değişmişti. Bunun üzerine yakalanması için evine gelindiğinde sahte paralar (**dârb ez-zağl**) bulunmuştu. Onun yanında bu işle uğraşan bir grup bulunuyordu. Sultan ellerinin kesilmesini emretmişti. Korkmâs el-Atâbekî onun affedilmesi için araya girince ellerinin kesilmesi cezasından kurtulmuş ve Kudüs'e **battâl** (sürgün) olarak yerleşmesi emredilmişti.⁷⁷ 1509 Rebiü'l-Ahirinde Cemâl ed-Dîn ez-Zağlî yakalanmış ve Sultan bu kişinin asılmasını emretmişti. Eşegin üstünde çıplak (uryan) olduğu hâlde teşhir edilmiş, **el-meşâiliyye** denilen dellallar bağırarak durumu ilan ettikleri hâlde **ümerâ el-aşarât**'tan Temürbey'in evine getirilmiş ve evin kapısında asılmıştı. Onunla beraber aynı zamanda bu suçu işlemiş olan beş kişi daha asılmıştı.⁷⁸

Memlûkler devrinde paralar **dâr ed-darb** adını alan darphânelerde basılıyordu. Buraya **eder ed-darb** da denilmekteydi.⁷⁹ Burada sultan tarafından hil'atla tayin edilen **nâzir dâr ed-darb** denilen görevli bulunmaktaydı.⁸⁰ Memlûkler devrindeki darphânelerin bir çoğu Fatımîler devrinden kalmaydı. Fatımîler devrinde Kahire, İskenderiye ve Kûs şehirlerinde birer darphane bulunuyordu.⁸¹ Bunlar Mısır Fatımî Halifesi el-Emir Billah devrinde inşa edilmişti. 1119 tarihinde halifenin veziri Memun Bataihi tarafından Kaşâşın bölgesinde yapılan ve **Dâr el-Emiriyye** olarak isimlendirilen bu darphânenin yanında yine o devirde İskenderiye, Askalan ve Kus'ta darphâneler yapılmıştı.⁸² Sultan Berkuk'un 1387 senesinde Emir Çerkes Halilî'ye **dar ed-darb** ve çalışanlarını İstabl'a nakl etme emri verdiği görülmektedir.⁸³ Bu darphânelerin ve paraların değerinin kontrolünden **kâdi el-kudat** vazifeli idi.⁸⁴

Anadolu (Türkiye)'da Kullanılan Memlûk Paraları

Memlûkler devriyle çağdaş Anadolu'da Mısır'dakine benzer bir para düzeni ve nukûd-ı İslâmiyye'yi görmektediriz. Bunun dışında bazı yabancı menşeli paranın da

⁷⁵ İbn İyâs, *Bedâi*, c.3, 318.

⁷⁶ İbn İyâs, *Bedâi*, c.4, 158.

⁷⁷ İbn İyâs, *Bedâi*, c.4, 88.

⁷⁸ İbn İyâs, *Bedâi*, c.4, 158.

⁷⁹ es-Sayrafi, *Nuzhet en-Nufûs*, c.3, 218.

⁸⁰ "Sultan Barsbay, Ali Şeref ed-Dîn Ebû et-Tayyib İbn Tâc ed-Dîn el-Vehhâb b. Nasr Allah'ı hil'atla **nâzir dâr ed-darb** olarak tayin etmiştir.", İbn İyâs, *Bedâi*, c.2, 104.

⁸¹ Şeşen, *Salâhaddin*, 297.

⁸² el-Kalkaşandî, *Subh*, c.7, 233; el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.2, k.1, 205-206.

⁸³ İbn el-Furat, *Tarih İbn el-Furat*, c.9, k.1, 6-7.

⁸⁴ el-Kalkaşandî, *Subh*, c.3, s.557, c.4, 36.

kullanıldığı görülmektedir. Selçuklular devrinde çok geliştiğine işaret ettiğimiz ticarî faaliyetlerde mübadeleye değil, paraya dayalı bir muamele cari idi.⁸⁵ Selçuklular devrinde milletlerarası tedavül kıymeti olan altın ve gümüş paralarla, mahalli tedavül kıymeti olan bakır paralar tedavülde idi.⁸⁶ Sikkenin ayarı ve maden çeşitleri kendine has bir durum arz etmekteydi. Altının ilk önceleri az elde edilmesi ve hükümdarlığın kuruluş hâlinde olması sebebiyle bakır felslere ağırlık verilmişti. Kısa süren bu dönemin ardından esas birim olan gümüş dirhem basımına geçilmiştir. Gümüş Lülü, Gümüşsaray, Sarus ve Gümüşhane'den çıkarılmaktaydı. Altın ise ya dışarıdan ithal ediliyor veya ganimetlerle ele geçiriliyordu.⁸⁷ Bu devirde, yekûnlar tutan paranın şehirler ve ülkeler arasındaki nakli birçok bakımdan zor olduğu için %10 kâr karşılığı havale senetleri ve çekler kullanılıyordu.⁸⁸

Türkiye Selçuklularında tedavülde olan para Konya Dirhemleri idi. Sikke genellikle, Konya, Sivas ve Erzincan'da darp ediliyordu. Fakat zaman zaman beylerin de Ankara, Bayburt, Erzurum v.b. yerlerde sikke kestirdiği bilinmektedir. Anadolu Selçuklularında ilk bilinen bakır para Rükûn ed-Dîn Süleyman Şah, gümüş sikke Sultan II. Kılıçarslan, ve ilk altın sikke de Sultan I. Alâ ed-Dîn Keykubad devrinde darp olunmuştur. Bunun yanında Bağdat Abbasi Halifeliğinin, Fatımîlerin ve İtalyan şehir devletlerinin paraları da tedavülde idi.⁸⁹ Bu altın ve gümüş paralara bastıran kişilerin adına izafeten özel isimler verildiğini de biliyoruz.⁹⁰ el-Makrizî'nin "ifrantı" adını verdiği Avrupa paraları Mısır, Şam ve bütün Anadolu'da yaygın olarak kullanılıyordu.⁹¹ İbn Tagrıberdî'nin verdiği bilgiler de bunu desteklemektedir.⁹² Anadolu'ya Mısır paralarının gelişi ve kullanılmaya başlaması ekonomik olduğu kadar siyasî sebeplerle de olmuştur. Sultan Baybars Anadolu seferinde Moğolları yendikten sonra halka artık durumun düzeldiğini söylemiş ve **ed-derâhim ez-Zahiriyyelerle** muamelede bulunmalarını istemişti.⁹³ Özellikle Moğol istilasından sonra Türkiye'de artık Selçuklu altınları kalmamış, Beylikler devrinde İlhanlı, Mısır ve Floransa (florin) altınları tedavülde onların yerini almıştır.⁹⁴ Eflâkî'nin kayıtları da bunu açıkça göstermektedir.⁹⁵ Yine 1417 senesinde Karamanlı Nâsır ed-Dîn Bey, Şeyh el-Müeyyedî devrinde Anadolu'da yaptığı aleyhte hareketler için sultandan özür için elçi ile beraber

⁸⁵ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Ankara, 1988, 222.

⁸⁶ Ahmet Ziya, *Meskûkât-ı İslâmiyye*, İstanbul, 1328, 131-136; Turan Atan, *Türk Gümriük Tarihi*, c.1, Ankara, 1990, 102.

⁸⁷ Halit Erkiiletlioğlu-Oğuz Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Kayseri, 1996, 22.

⁸⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1980, 184-185.

⁸⁹ Tamara Talbot Rice, *The Seljuks in Asia Minor*, London, 1961, 110.

⁹⁰ Ahmet Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, (Çev. T. Yazıcı), c.1, İstanbul, 1986, 266, 341, 1217, c.2, 133.

⁹¹ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, k.2, 709.

⁹² İbn Tagrıberdî, *en-Nucûm*, c.14, 119.

⁹³ İbn Tagrıberdî, *en-Nucûm*, c.7, 153; Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, *en-Nehc es-Sedid*, c.2, 427.

⁹⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1997, 380.

⁹⁵ Eflâkî, a.g.e., c.2, 180.

gönderdiği mektupta el-Müeyyediyye sikkelerinden basıp, hutbede sultana dua ettirdiğini bildirmişti.⁹⁶

Türkiye Selçuklular'ında dinârlar 4.25 gr. ağırlığındaydı ve miskal esasına göre kesilirdi. Bazen 675 tarihli (1277) Cimri sikkesi gibi, iki Dinârlık (8.84 gr.) kesildiği de olurdu. Dirhemler ortalama 2.95 gr. ağırlıktaydı. Bazen yarı ağırlıkta kesildiği de olurdu (1.45 gr.). Bakır paralar pul adını alırdı. Pulların ağırlıkları değişmekteydi. Sikkelerin değerindeki değişmeler, ağırlıklarını da etkilemiştir.⁹⁷ Eflâki'den öğrendiğimiz kadarıyla;

“O zaman yirmi pul bir dirhem ediyordu (yani takriben 6 gr.) ve bir ekmek o devirde bir pul idi”⁹⁸. Bu devirlerde paranın değerinde değişmelerin de olduğu görülmektedir. “Bu yolsuz ve yersiz icatlardan birincisi Çave denilen altın damgalı kağıt parçaları idi. Bu al renkli kağıtları hile ile para yerine sarf etmek, alım satımda, mal ve ecnâs mübadelesinde hülasa her türlü ticaret işlerinde bunlar tıpkı nakit gibi kullanmak arzusunu gütmekte idi. Bunlardan etrafa gönderilenlere hiç bir akıl sahibi itibar göstermedi. Memlekette alış-verişe muamele ve mübadeleye durgunluk geldi. Bu uğursuz icat yüzünden ta Horasan sınırlarından Karadeniz kıyıları'na kadar yerli yabancı bütün halk arasında hoşnutsuzluk baş gösterdi. Tüccar kervanları o diyardan Şam taraflarına yüz çevirdiler. Mallarını bu yıkıcı ve mahvedici selin önünden kaçırdılar. Bir zaman bu karışıklıklar halkın, sanat ve ticaret sahiplerinin içine ateş saldı. Etrafa dağılan bu kağıt ahalinin yüzünü kağıda dilini kaleme çevirdi.”⁹⁹

şeklindeki kayıttan bu karışıklıklar anlaşılmaktadır. Bu devirde paranın ana maddesi olan altın, gümüş ve sair kıymette maddeler için giriş serbestisi tanınmaktaydı. Meselâ, Venedikliler'in, Ortaçağ iktisadî zihniyeti paralelinde, memlekette para biriktirme gayesiyle, maden ihracatına müsaade etmedikleri görülmektedir.¹⁰⁰ Moğol istilasından sonra Türkiye'de artık Selçuklu altınları kalmamış; beylikler devrinde İlhanlı, Mısır ve Floransa altınları onların yerini almıştır.¹⁰¹ Selçuklu Devleti'ne her şeyi ile tevarüs ederek, onun yıkılışından sonra kurulan Anadolu Beylikleri'nde paranın Türkiye dışına çıkarılmasına karşı sık sık yasaklar konmuştu.¹⁰²

Anadolu'da kullanılan yerli paralar muhtelif yerlerde basılmaktaydılar. Selçuklu hükümdarlarının bizzat darp yaptığı yerler; Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray, Alaşehir,

⁹⁶ İbn Tagrıberdi, *en-Nucûm*, c.14, 48; es-Sayrafi, *Nuzhet en-Nufûs*, c.2, 389.

⁹⁷ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, 1985, 116-119.

⁹⁸ Eflakî, a.g.e., c.2, 67.

⁹⁹ Aksarayî, Kerimüddün Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâreyetü'l-Ahyâr* (Terc.M. Nuri Gençosman), Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara, 1943, 283-284.

¹⁰⁰ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1988, 130.

¹⁰¹ Turan, a.g.e., 1980, 381.

¹⁰² Turan, a.g.e., 1988, 130; Osman Turan, “Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri”, *Bellekten*, XXVII/110, 1964, 221.

Ermenek, Belviran, Benlüpazar (=Pazarören), Durmuş, Develi, Tokat, Erzincan, Malatya, Dinar, Sandıklı, Beyşehir, Bayburt, Hatunhisar, Lülüe, Madenşehir, Malatya, Hasangazi, Altınhisar, Yabanlu ve Gümüşhacıköy'dür. Şehzade sancağı olarak para basılan yerler; Tokat, Malatya, Ankara ve Erzurum'dur. Bunların dışında 23 yerel darp merkezlerinde faaliyette bulunulmuştur. Ziraî üretimin daha ziyade Batı Anadolu'da yoğun olmasından dolayı Milas, Denizli, Eğridir, Uluborlu, Burdur ve Manisa'da, liman şehirleri olmalarından dolayı da, Antalya, Alâiye, Sinop, Samsun, Bafra, Kastamonu ve Bartın para basılan merkezlerdendir. Ayrıca, Kilikya'da Sis'te, Artukoğulları ile Diyarbakır (Amid), Dunaysır (=Kızıltepe), Meyyafarikin, Maden'de, Zengilerle Cizre ve Musul'da, Eyyübiler'le Şam ve Halep'te sikke darp edilmiştir.¹⁰³

Sonuç

Para, tarih boyunca çok önemli bir iktisadî unsur olmuştur. Paranın bu iktisadî önemi yanında devlet için bir temsil unsuru, itibar vesilesi, hâkimiyet alâmeti olma gibi işlevleri de olmuştur. Paranın tarih boyunca ifade ettiği anlam kendi şartları içinde ortaçağlarda da devam etmiştir. Bu cümleden olmak üzere Ortaçağ İslâm ve Türk devletlerinde de para önemli bir unsur olmuştur. Emevîler devrinde Abdülmelik b. Mervan'la başlayan para rejimi ve geleneği diğer İslâm ve Türk devletleri tarafından da sürdürülmüştür. İslâm devletleri iktisadında en genel anlamıyla dinâr denilen altın, dirhem denilen gümüş ve fels denilen bakır paralar kullanılmıştır. Tarihi seyir içinde İslâm paralarını havi büyük bir koleksiyon vücuda gelmiş ve nümizmatik ilminin uğraştığı önemli şubelerden birisi olmuştur.

Mısır, İslâm fetihlerinin ilk ulaştığı mekâllardan birisi olması itibariyle İslâm medeniyetinin muhtelif alanlardaki kurumlarının ilk ulaştığı ve kullanıldığı yerlerden olmuştur. Bu cümleden olarak iktisadî unsurlar da buraya intikal etmiştir. Mısır'da kurulmuş olan Tolunoğulları, İhşidîler, Fatimîler, Eyyübîler ve Memlûkler devirlerinde muhtelif paraların kullanıldığı görülmektedir. Memlûkler devri siyasî, sosyal ve iktisadî bakımlardan son derece canlı bir devir olmuştur. Bu canlılığa paralel olarak kullanılan paraların ebat, tür ve şekilleri de çeşitlilik göstermiştir. Bu devirde basılan paralar geleneğe uygun olarak dinâr, dirhem ve fulûslardan müteşekkildir. Devletin istikrarlı zamanlarında paranın durumu da aynı istikrarı gösterirken devletin düçar olduğu dahilî ve haricî karışıklıklar paranın durumunu da etkilemiştir. Bu buhran devirlerinde Memlûk çarşılarında daha istikrarlı ve sabit kıymetteki dış ülke paralarının (dukat) revaç bulduğu, devletin resmî paralarının ise değer kaybına uğradığı görülmektedir. Devlet her ne kadar buna tedbirler almaya çalışmışsa da bunalmalar tam olarak atlatılamamış, özellikle on beşinci asır para için tam bir sıkıntı asrı olmuştur. Özellikle gümüş sıkıntısı bakır paraların kullanımını arttırmıştır. Bunlara ilave olarak incelenen devirde kalp para basımı yapıldığı ve devletin bununla en şiddetli bir şekilde mücadele ettiği müşahade olunmaktadır.

¹⁰³ G. Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler*, Ankara, 2001, 23; Erkiletlioğlu-Güler, a.g.e., 29-34.

Memlûkler paralarının Anadolu'da kullanıldığı görülmektedir. Bu paralar ticaret vasıtasıyla buraya ulaştıkları gibi, Sultan Baybars örneğinde olduğu gibi bizzat devletin eliyle oraya götürülüp basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- ARTUK, İbrahim, "Fels", *TDV. İslam Ansiklopedisi.*, c.12, Ankara, 1995, 309-311 .
- AHMET EFLÂKÎ, *Ariflerin Menkubeleri*, (Ter. Tahsin Yazıcı), İstanbul, 1986.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, İstanbul, 1995.
- AKSARAYÎ, Kerim ed-Dîn Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâreyetü'l-Ahyâr* (Çev. M. Nuri Gençosman), Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara, 1943.
- ASTHOR, Eliyahu Asthor, *Levant Trade in The Later Middle Ages*, U.S.A, 1983.
- 'ÂŞÛR, Said Abdulfettâh, *el-'Asr el-Memâlikî fî Misr ve eş-Şâm*, Kahire, 1994³.
- ATAN, Turan, *Türk Gümrük Tarihi*, Ankara, 1990.
- BACHARACH, Jere L., "Circassian Monetary Policy; Silver", *The Numismatic Chronicle* (7. seri), 11, 1971.
- , "Circassian Monetary Policy Copper", *Journal of Economic and Social History of Orient*, 19-1, 1976.
- , "The Ducat in Fourteenth Century Egypt", *Res Orientales*, Vol 6, Itineaires d'orient hommages a Claude Cahen, textes veuns por. R. Curiel et R. Gyselen, Bures-sur-Yvette, 1994.
- , "Foreing Coins, Forgers and Forgerier Fifteenth Century Egypt", *Actes du 8 Congres International de Numismatique*, (Eds. H.A. Cahen and G. Lerder), New York and Washington, September 1973, (Association International des Numismates Professionels Publication, No, 4), Paris, 1976
- BALOG, P., "The Coinage of the Mamluk Sultans: Additions and corrections", *American Numismatic Society Museum Notes*, 16, 1970.
- BAYKARA, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, 1985.
- DAVUD, Mâyisse Mahmûd, *el-Meskûkât el-Fâtimîyye*, Kahire, tarihsiz.
- ED-DURÎ, Abdulaziz, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, (Çev. S. Orman), İstanbul, 1991.
- EHRENKREUTZ, Andrew, "Studies in the Monetary History of the Near East in the Middle Ages", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, II, 1959.
- ERKİLETLİOĞLU, Halit – GÜLER, Oğuz, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Kayseri, 1996.
- İBN EL-FURAT, Nasır ed-Dîn Muhammed b. Abdurrahim b. el-Furat, *Tarih İbn el-Furat*, (Tah. Kostantin Zurayk), c.9, K.1, Beyrut, 1939,1942.
- GORDLEVSKİ, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, Ankara, 1988.
- İBN HACER ASKALANÎ, *İnbâ el-Gumr bi-Ebnâ el-Ömr fi et-Tarih*, (Tah. Muhammed Abdulmuid Han), c.2, Beyrut, 1986.

- İBN İYÂS, Zeyn ed-Dîn Muhammed b. Ahmed, *Bedâi ez-Zuhûr fi Vekâi ed-Duhûr*, (Tah. Muhammed Mustafa), Kahire, 1982.
- HAMÎD, Abbâs, Fevzî Hamîd, *el-Hayat el-İktisadiyye fi Mısır el-Ulyâ Hilal Asr el-Memlûkî*, Ayn-ı Şems Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahire,1982.
- EL-KALKAŞANDÎ, Ebû el-Abbâs Ahmed b. Ali, *Subh el-'Aşâ fi Sinâ'at el-İnşâ*, (Tah.Muhammed Hüseyin Şemseddin), c.4, Beyrut,1988.
- KOCA, Salim, "Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarlarının Aldıkları ve Kullandıkları Hakimiyet ve Hükümdarlık Sembolleri", *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyet Semineri Bildirileri*, Konya, 1994, .
- KOPRAMAN, Kâzım Yaşar, "al-Malik Muayyad Şeyh al-Mahmudi Devrinde(1412-1421) Mısır'ın Mali ve İktisadi Durumuna Umumi Bir Bakış", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11, 1980-1981.
- , "Tolunoğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c.6, İstanbul, 1990.
- EL-MAKRİZÎ, Takiy ed-Dîn Ahmed b. Ali, *Kitâb es-Sulûk li Marifet-i Duvel el-Mulûk*, (Tah. M. Mustafa Ziyade), c.2, K.1, Kahire, 1934.
- , "en-Nukûd el-Kadime ve el-İslâmiyye", (Çev. İbrahim Artuk), *Belleten*, XVII/67, 1953, 367-392.
- MİRAHOR, Abbas, "İslâm Alimleri ve İktisadi Düşünce", *İktisad Risaleleri* (Der. Mustafa Özel), İstanbul, 1994.
- MUFADDAL B. EBÎ'L-FEDÂİL, *en-Nehc es-Sedid ve ed-Dürr el-Ferid fima ba'd Tarih İbn Amid*, (Tah. E. Blochet), Belçika, 1983.
- LANE-POOLE, Stanley, *Arabic Coins*, Kahire, 1984.
- ÖZKUYUMCU, Nadir, "Tolunoğulları", *Türkler*, Ankara, 2002.
- PARLAR, Gündegül, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler*, Ankara, 2001.
- POPPER, William, *Egypt and Syria Under the Circassian Sultans*, Berkeley and Los Angeles, 1957.
- RİCE, Tamara Talbot, *The Seljuks in Asia Minor*, London, 1961.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Dinâr", *TDV. İslam Ansiklopedisi.*, c. 9, İstanbul, 1994, 352-355.
- , "Dirhem", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c.9, İstanbul, 1994, 368-371.
- SAYRAFÎ, Hatib el-Cevherî Ali b. Davud, *Nuzhet en-Nufûs ve el-Ebdân fi Tevarih ez-Zeman*, (Tah.Hasan Habeşi), c.2, Kahire, 1971.
- ŞEŞEN, Ramazan, "Eyyûbîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c.6, İstanbul, 1990.
- , *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul, 1987.
- İBN TAGRİBERDÎ, Ebû el-Mehâsin Cemal ed-Dîn Yûsuf, *en-Nucûm ez-Zâhire fi Mulûk Mısır ve el-Kahire*, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Kahire, 1963.
- , *Havâdis ed-Duhûr fi Medâ el-Eyyâm ve eş-Şuhûr*, (Tah. M. Kemâl ed-Dîn İzz ed-Dîn), Beyrut, 1990.

- TOGAN, Zeki Velidi, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1, 1931, 1-42.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1980.
- , *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1997.
- , *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1988.
- , "Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *Belleten*, XXVII/110, 1964, 209-227.
- YİĞİT, İsmail, "Memlûkler", *Siyasî, Dini, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, İstanbul, 1991.
- YUSUF HÂS HÂCİB, *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Ankara, 1998.
- ZAMBAUR, E.V., "Dinâr", *İ.A.*, c.3, İstanbul, 1945.
- , "Dirhem", *İ.A.*, c.3, İstanbul, 1945.
- ZİYA, Ahmet, *Meskûkât-ı İslâmiyye*, İstanbul, 1328.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, *el-Fıkh el-İslâmî ve Edilletuhu*, Dimaşk, 1989.